

Lars Magnusson

Om Edward Palmer Thompson

E P Thompson (1924-1993)

Den följande artikeln, som utgjorde efterskrift till Thompson-antologin *Herremakt & folklig kultur* (1980), är ett försök att sammanfatta den brittiske marxistiske historikern E P Thompsons betydelse och roll i den brittiska vänstern. Thompson är mest känd för sitt arbete om den brittiska arbetarklassens framväxt, *The Making of the English Working Class*, vars första upplaga kom ut 1963, men som kommit ut i många utgåvor sedan dess. Han skrev dock en hel del andra viktiga arbeten och deltog livligt i den brittiska vänsterdebatten, bl a polemiserade han under många år med Perry Anderson, tidskriften *New Left Reviews* redaktör. Thompson skrev också en grundlig kritik av den franske marxistiske filosofen Althusserns uppfattningar¹, något som tas upp ganska utförligt i artikeln nedan.

Tyvärr finns litet av Thompsons politiska arbeten översatta till svenska. I bokform finns bara artikelsamlingen *Herremakt & folklig kultur* samt antologin *Protestera och överlev!*, där Thompson är redaktör. På webbplatsen Marxist Internet Archives engelskspråkiga avdelning finns en del artiklar², men inte heller där återfinns något av hans viktigare och större arbeten. Flera av hans arbeten finns dock fortfarande tillgängliga i bokform, de flesta nyutgivna av det brittiska bokförlaget Merlin Press (t ex hans kritik av Althusser, *The Poverty of Theory*).

Lästips: Se David McNallys intressanta minnesruna över [E.P. Thompson: class struggle and historical materialism](#), som publicerades i den brittiska vänstertidskriften *International Socialism* vintern 1993, efter Thompsons död.

Martin F i december 2015

¹ Se E. P. Thompson: [Om Althusserns kritik av franska kommunistpartiet](#)

² Se <https://www.marxists.org/archive/thompson-ep/index.htm>

1

Vid Ruskin College i Oxford anordnades i december 1979 en konferens med socialistiska historiker mer eller mindre knutna till den radikala tidskriften "History Workshop". Under flera dagar diskuterades bidrag kring teman som "Folkets historia", "lokalhistoria", "den muntliga historietraditionen", "kvinnohistoria" etc. På lördagskvällen anordnades en slutdebatt:

Genom åren har Workshop-diskussioner ägt rum i många underliga tillhåll, men det underligaste av alla hade man valt för att komma tillrätta med de centrala teoriproblemen på lördagskvällen.

St Paulskyrkan är en förfallen nyklassisk ruin nära Oxford University Press som blickar ner på stadens Jericho-distrikt . . . I årtal har kyrkan varit stängd, igenspikad och övervuxen, en tillflykt för Oxfords uteliggare. Nyligen har den dock satts istånd igen och håller på att utvecklas till ett konstcentrum.

Tidigare på lördagen hade historiker i halsduk och handskar skakande trängt ihop sig mitt i dammet och den flagnande målningen i denna grottliga kyrka för att diskutera Sidney och Beatrice Webbs arbeten. Nästan varje ord drevs upp i taket av ett otydligt eko. "Vi måste tala långsammare — det är mer demokratiskt" vädjade en deltagare.

Framemot kvällen blev det annorlunda. Fullproppad av en publik på hundratals personer, temperaturen höjd av den största tänkbara kamin och med en högtalaranläggning installerad satte sig konferensen ner för att ta itu med sin huvuduppgift. Starka strålkastare ökade känslan av att teatrala utspel krävdes och inte en stram diskussion. Från ordförandestolen bad Stephen Yeo från universitetet i Sussex om "cooperative discourse" på hög nivå — en mycket typisk workshop-fras. Men under rådande omständigheter var något sådant helt otänkbart.

Sessionen ägnades en diskussion av E P Thompsons attack på Althusser-skolan i historieforskningen i "The Poverty of Theory". Stuart Hall (numera professor i sociologi vid Open University) drog uppmärksamheten till svagheter i Thompsons synsätt. Det var alltför polemiskt. Det upphöjde Historien på ett mystiskt sätt . . . Han attackerade farorna i åsikten att "historien talar för sig själv" — en åsikt som Thompson och History Workshop faller offer för — och slutade med en plädering för "teorins nödvändighet för att komma åt en eventuell teoretisk fattigdom".

Stuart Hall är en övertygande talare. Thompsons huvudmotståndare under kvällen, Richard Johnson (från Centre for Comparative Cultural Studies i Birmingham) är det inte. Hans hävdande av att "teorier och kategorier uttrycker reella sociala problem" — vilket är huvudpunkten i hans kritik — uttrycks mera övertygande skriftligt.

Men Thompson själv är en stor talare — eller åtminstone en stor polemiker. Han började nu demolera sina kritiker vilket orsakade uppenbar smärta och olust hos många av de närvarande. Vid ett tillfälle anklagade han "teoretikerna" för att uppföra "ett psykodrama inom den teoretiska vänsterns slutna ghetto", för att "snärja" generationer av socialister i interna dispyter, för att erbjuda "ideologiska rättfärdiganden av stalinismen". Han sade att althusserianerna hade tagit filosofin och konstkritiken tillfånga, invaderat litteraturkritiken och nu "samlar sina trupper vid själva historiens gräns".

Allt detta levererades med maximal teatralisk kraft. Resultatet blev att vidare diskussion var nästan omöjlig. Efterverkningarna av denna salva på lördagskvällen hängde som en rökslöja över resten av konferensen.

(Referat i "New Society")

Utgångspunkten för denna sammandrabbning var alltså Thompsons *The Poverty of Theory* [Teorins elände] som utkom på hösten 1978. Många inom den brittiska akademiska vänstern uppfattade denna bok som ett slag under bältet. Angreppet på Althusser kunde också tolkas som ett förtäckt anslag mot dem själva. Detta var därför inte bara opassande och okamratligt utan också i högsta grad okollegialt; det hävdades att Thompsons angrepp hotade — den i övrigt så sköra — enigheten inom (den akademiska) vänstern. Stuart Hall och Richard Johnson anklagade

Thompson för att vara alltför polemisk, auktoritär och odemokratisk. De anklagade honom för att gå för långt; Althusser hade minsann gjort ”självkritik” på vissa punkter i början av 1970-talet osv. Många andra tog liknande ståndpunkter och verkade ytterst besvärade över Thompsons sätt att smyga sig in i den akademiska vänsterns fina salong och förrätta sitt tarv på bästa mattan. Ingen kunde ju heller bortse från att Kejsaren (dvs. Althusser) till slut stod där alldeles naken efter att ha blivit effektivt avklädd av Thompson i *The Poverty of Theory!*

Louis Althusser var verkligen under sent sextio- och tidigt sjuttio-tal en sorts kejsare för många inom den akademiska vänstern i Frankrike, i Storbritannien och i Sverige. Född 1918 och medlem i det franska kommunistiska partiet (PCF) sedan 1948 seglade han under tidigt sextio-tal upp som partifilosofen nummer ett i en skamfilad rörelse som efter händelserna 1956 (Chrustjeps hemliga tal och Ungern-invasionen) fortfarande letade efter en ny identitet. I en rad böcker som också översattes till svenska, *För Marx* (sv. övers. 1968), *Lenin och filosofin* (sv. övers. 1969) och *Att läsa Kapitalet I—II* (tills. med E. Balibar, sv. övers. 1970) presenterade han en marxism starkt influerad av fransk strukturalism (Foucault, Levi-Strauss och andra).

Det är främst på tre punkter som Thompson riktar kritik mot Althusser.

För det första menar Thompson att Althusser är idealist i filosofisk mening: ”Om det finns en nutida marxism”, skriver han, ”som Marx och Engels direkt skulle ha definierat som idealism, så är det Althusserns strukturalism. Här har kategorierna fått en särställning i förhållande till den sociala verkligheten; den begreppsliga strukturen överflyglar och dominerar det sociala Varat.” Althusser gör felet att blanda samman en i och för sig nödvändig kritik av en enögd empiricism, som den utformats av främst Popper, med den nödvändiga dialog med den empiriska verkligheten som är oundgänglig för all samhällsvetenskap. En svensk lärjunge till Althusser, Göran Therborn, sammanfattade grundvalen för Althusserns lära på följande sätt år 1972:

För Althusser är kunskapen om någonting synonymt med teorin om någonting. Teorins betydelse i relation till observationen och hur teorin istället för värderingarna står i förgrunden i den marxistiska synen på den vetenskapliga kunskapsproduktionen framgår tydligt hos Althusser.

Men när detta är sagt ställs naturligtvis det klassiska kunskapsteoretiska problemet: om teori, begrepp, kategorier är primära i förhållande till empirisk verklighet och den senare bara kan vetenskapligt bestämmas genom de förra, varifrån kommer då teori, begrepp och kategorier? Utvägen blir då — hos Althusser liksom hos andra som hamnat i denna återvändsgränd — att teorin själv förmår skapa sina egna ”fakta”. Therborn igen:

Kunskapsproblemet i denna marxistiska vetenskapssyn framstår som framförallt en fråga om att *producera en teori* som visar de fundamentala sammanhangen, det ”inre sammanhanget”, mellan de fenomen vi är intresserade av (min kurs, LM).

Det trollspö som Althusser ville svinga — med vilket ”det inre sammanhanget” skulle kunna blottläggas — var naturligtvis den Marxska historiska materialismen. Men denna teori med stort T var tydligen, enligt Althusser, utomvärldsligt bestämd eftersom dess vetenskaplighet inte bestämdes — och det är Thompsons huvudkritik — i en dialog mellan begrepp och socialt Vara. Den historiska materialismen var i första hand ett strängt logiskt system av inomvetenskaplig karaktär. Althusser hämtade sina analogier från filosofi och matematik. Att inbilla sig att en teori om historisk utveckling hade något att hämta från studiet av den empiriska historien vore att hemfalla åt ”historicism”:

Vi måste klart och tydligt uppfatta den stränga nödvändigheten att befria historieteorin från allt samröre med den ”empiriska” tidskaraktären, med den ideologiska tidsuppfattning som stöder och täcker denna, med denna ideologiska föreställning att historieteorin såsom teori kan underkastas den

”historiska tiden”, ”konkreta bestämningar” . . .

Återigen blir frågan varifrån denna teori med stort T härstammar. Och vad värre är: tolkad på detta sätt har marxismen, menar nu Thompson, upphört att vara ett instrument för att förstå — och förändra — samhället. Istället har den blivit ett teologiskt system inneslutet i sig självt, reducerat till ett slagfält för ”marxistiska” exegeter.

Den kritik som Thompson formulerar här går mycket längre än att bara vara en kritik av Althusser i och för sig inflytelserika Marx-läsning — och därav den akademiska vänsterns oro. Den riktar sig i själva verket mot alla de slags marxister som en gång fick Marx själv att utropa: ”Je ne suis pas marxiste”; dvs. de som använder den historiska materialismen som en genväg till sanningen istället för som ett hjälpmedel. Även den historiska materialismens begrepp måste hela tiden prövas mot och konfronteras med en empirisk historisk verklighet.

För det andra, menar Thompson, finns det drag i Althusser marxism som röjer dess idémässiga beroende av fransk strukturalism. Typiskt för denna inriktning är, menar han, en statisk samhällssyn som i praktiken utesluter förändringar som inte själva betingas av det strukturella systemet. Den strukturella helheten bestämmer de olika delarnas funktionssätt och relationer till varandra. Det finns inga utvägar ur strukturernas tyranni.

Hos Althusser utgör ”produktionssättet” detta självslutna strukturella system. I detta reduceras levande människor till att bli bärare av systemets opersonliga relationer. Hur klasser och människor handlar i historien beror av den funktion de har för systemet som helhet; historien blir till en ”process utan subjekt”. För att återvända en sista gång till Therborn:

... marxismen syftar inte till att förstå samhället utifrån arbetarklassens värderingar utan talar istället om att inta en proletär klasståndpunkt, ett perspektiv som utgår ifrån arbetarklassens — av marxismen påvisade — objektiva ställning i det motsättningsfulla kapitalistiska samhället och inte utifrån rådande värderingar i arbetarklassen.

Läs ovanstående citat en gång till! Något som kallas ”marxism” kan här alltså ”objektivt” påvisa klassers position och intressen utan att samma klasser behöver tillfrågas om saken! Borde vi inte egentligen känna igen detta sätt att argumentera: det öppnar vägen för uppfattningen — den för sekten så bekväma — att arbetarklassen ”svikits”, att den inte förstår sina egna ”objektiva” intressen, att den fallit offer för ”falskt medvetande” etc. Till slut blir även denna historiska ”process utan subjekt” till ett slags idealism. Thompson betonar:

... om ett produktionssätt antas medföra en regelbunden och rationell form av följdriktig utveckling och en sammansatt (men enhetlig) intern relationsstrukturering oberoende av de mänskliga aktörerna som rent faktiskt producerar och ingår i relationer och oberoende av deras rationalitet och handlande — då kommer frågan att ställas: vems är den gudomliga vilja som programmerade dessa automatiska strukturer, var finns den yttersta ”omedvetna makten”?

Utifrån ett socialistiskt humanistiskt perspektiv diskuterar Thompson för det tredje det politiska innehållet i Althusser lära. I *För Marx* hade Althusser riktat ett generalangrepp mot vad han kallade ”borgerlig humanism”. Ungefär på samma sätt som den gängse Sovjetideologin — som rättfärdigar sitt förtryck av de mänskliga rättigheterna med täckmanteln ”proletariatets diktatur” — menade Althusser att all moral är underställd klasskampen, att det inte finns något som kan definieras som ”allmänmänsklig” moral. För Thompson som sedan 1956 hävdade en ”kommunism med mänskligt ansikte” var detta ett direkt uttryck för stalinistiskt tänkande. Självt har han i många sammanhang åberopat Ungernhändelserna och Chrustjevs hemliga tal år 1956 som vattendelaren i sin egen politiska uppfattning. Som 18-åring hade han 1944 inträtt i det brittiska kommunistiska partiet. År 1956 blev han tillsammans med 10 000 (!) andra suspenderad och

sedermåra utesluten för att ha protesterat mot den ryska invasionen i Ungern.

Under slutet av 50- och början av 60-talet fann han en plattform först i *New Reasoner* och därefter i den tidiga *New Left Review*, där han argumenterade för en reformkommunism med stark tonvikt på försvaret av mänskliga rättigheter. Men för den ”nya vänstern” under 1960-talet var denna reformkommunism alltför måttfull; vid mitten av decenniet utmanövrades Thompson och hans grupp, och *New Left Review* övertogs av mera ”radikala” himlastormare som Perry Anderson och Tom Nairn. Thompson har därefter knappast haft någon direkt position inom den brittiska vänsterrörelsen. Under de senaste åren har han främst ägnat sina krafter åt den internationella fredsrörelsen där han f.n. spelar en viktig roll som ideolog och inspiratör.

Thompson har alltså sedan gammalt ett horn i sidan till Stalin och stalinismen. Det är dessutom viktigt, menar han, att inse att stalinismen inte upphörde under 1950-talet utan lever vidare i vad Rudolf Bahro brukar kalla ”den reellt existerande socialismen”. Det gäller då inte bara i vissa former av maktutövning utan också i attityder och förhållningssätt — som ett slags stalinistisk ideologi. Och det är först i vår tid — menar han — och i Althussers lära som den stalinistiska ideologin fått sitt fulländade teoretiska uttryck:

I samma ögonblick som stalinismen bannlyste den ”humanistiska” retoriken uteslöt den de mänskliga villkoren som en nödvändig del av sin livsluft. Dess andedräkt stank (och stinker fortfarande) av omänsklighet eftersom den funnit ett sätt att se människor som bärare av strukturer (kulaker) och historien som en process utan subjekt. Det är inte en beundransvärd teori fläckad av misstag utan ett kätteri mot förnuftet som hävdar att all kunskap kan samlas i en enda Teori och som ser sig som förnuftets enda försvarare och innehavare. Det är inte en ofullständig ”Vetenskap” utan en ideologi som ”köper” vetenskapens goda namn för att förneka all oberoende rätt och självständighet i de moraliska och skapande egenskaperna hos människan.

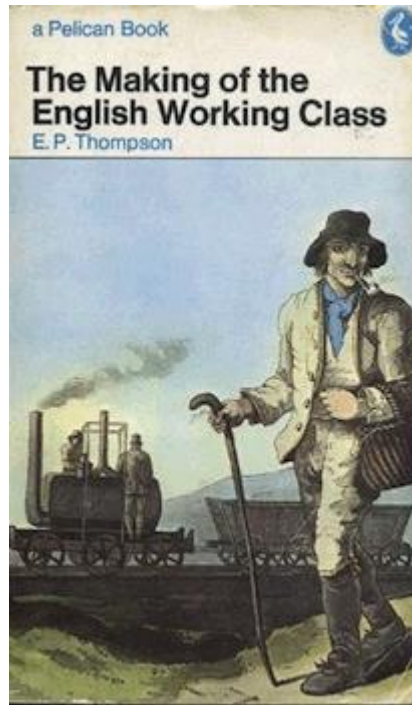
2

Den yttersta anledningen till att *The Poverty of Theory* ställde till ett sådant rabalder var att Thompson vid sidan av sin politiska och teoretiska verksamhet i första hand är känd som historiker av yppersta klass. Men det går inte några vattentäta skott mellan Thompsons olika författarskap. Under 1960-talet var det populärt att hävda att ”allt är politik”. Det må vara en överdrift, men när det gäller Thompson kommer parollen verkligheten mycket nära. Hos honom blandas politisk diskussion, teoretisk kritik och historisk analys till en helhet — till skillnad från så många andra radikala vetenskapsmän, som ofta gör skarp boskillnad mellan sina politiska och vetenskapliga verksamheter. I sitt historiska författarskap är Thompson sällan opartisk. Han tar ofta ställning — och som socialistisk historiker ofta för de små och förtryckta i samhället. Sina slutsatser grundar han dock i en ovanligt gedigen förtrogenhet med en empiriskt given historisk verklighet.

Sitt första stora arbete ägnade Thompson den engelske 1800-talssocialisten William Morris (William Morris. *Romantic to Revolutionary*, 1955). I socialismens annaler har Morris erhållit epitetet ”utopist”. Det är en etikett som ofta klistrats på socialistiska tänkare som helt eller delvis stod i opposition mot Marx och Engels eller hade idéer som avvek från ”marxismen”. Vad Thompson visar är att det kan finnas anledning att lite närmare lyssna till vad dessa ”avvikare” hade att säga. Morris själv var visserligen okunnig i ekonomisk teori, men han hade en hel del att säga i de politiska och historieteoretiska frågor — t.ex. om den fria viljan kontra determinismen — som marxismen hade kunnat berikas av. William Morris innebär en upprättelse av den gamle revolutionären och visionären. I sammanhanget är Thompson inte alls rädd för att ge sig på de stora auktoriteterna; särskilt Engels får en känga för sin — som Thompson anser — katastrofala

roll i det sena 1800-talets engelska arbetarrörelse.

Det är dock främst nästa stora arbete, *The Making of the English Working Class* (1963) som gjort Thompson känd för en stor publik även utanför Storbritannien. *The Making* är utan tvivel en mycket ovanlig bok och en fantastisk intellektuell prestation inte bara p.g.a. sin storlek — i pocketversion nära 1 000 sidor. På det socialhistoriska fältet har den — visserligen omstridd — blivit en klassiker som alla refererar till.

1:a paperback-utgåvan av Thompsons mästerverk

Verket försöker skildra framväxten av en politiskt medveten arbetarklass i England under perioden mellan den franska revolutionen och Chartismens födelse under 1830-talet. Under denna period genomgick England det som ekonom-historiker kallat "den industriella revolutionen". Vad *The Making* också försöker skildra är vad denna omvandling innebar socialt, kulturellt och politiskt för de människor som levde under den. I en mera avgränsad betydelse har denna fråga varit föremål för häftig debatt mellan historiker under hela 1900-talet. Diskussionen har gällt i vilken mån man kan tala om en stigande eller sjunkande materiell levnadsstandard i samband med den industriella revolutionen. I denna debatt har utkristalliserats en "pessimistisk" riktning och en "optimistisk". Thompson tar i stort sett ställning för pessimisterna och anser att det är troligt att den materiella levnadsstandarden sjönk från slutet av 1700-talet till mitten av 1800-talet i Storbritannien som en konsekvens av det industriella genombrottet. Men detta är ändå inte huvudfrågan, menar han:

En per capita-ökning i kvantitativa faktorer kan äga rum samtidigt som en stor kvalitativ störning i folks levnadssätt, traditionella relationer och sanktioner. Folk kan konsumera mera och bli mindre lyckliga eller fria på samma gång.

I en situation där människor tar ställning till en så omvälvande förändring som den industriella revolutionen, menar Thompson, summerar de vad den betytt socialt, kulturellt, politiskt och ekonomiskt för hela deras livssituation. Oavsett dess ekonomiska effekt finner Thompson övertygande bevis för att många grupper av hantverkare och arbetare upplevde denna omvandling som en process av social degradering.

Övergången till industrikapitalismen under 1700- och 1800-talet är den yttre ramen för den engelska arbetarklassens framväxt och formering under samma period. Men en klass är inte ett ting (jmf Althusser!) som automatiskt uppstår som en konsekvens av ekonomiska förändringar. När människor börjar formulera sina ståndpunkter efter klasslinjer är denna handling i sig en produkt av den historiska utvecklingen. ”Klassen” skapar i bokstavig mening sig själv — i politisk och social kamp med andra ”klasser”. I England, menar Thompson, hade framväxten av en politiskt organiserad arbetarklass att göra med den starka politiska repressionen i England fr.o.m. 1790-talet. Rädslan för en revolution i fransk tappning — och att denna rädsla inte var helt obefogad ger Thompson också bevis för — tvingade den liberala borgerligheten till samarbete med det konservativa etablissemanget. Man slog benhårt ned på de försök till självständig organisering som växt fram bland politiskt medvetna arbetare och hantverkare efter den franska revolutionen. Den ökade insikten om gemensamma intressen tvingade i sin tur arbetarna att gå samman. Thompsons slutsats är: ”Klass definieras av människor när de lever sin egen historia, och detta är till slut den enda definitionen”. Klasser är alltså inte ett slags ”bärare” av ett ekonomiskt systems opersonliga relationer. Arbetarklassen i England — eller i Sverige — föddes under andra betingelser än den i Sovjet eller Kina; det är därför felaktigt att tro att de måste tänka och handla på liknande sätt.

The Making är i mycket ett annorlunda sätt att skriva historia. Grundtanken är att människorna själva skapar sin egen historia. Det är en programmatisk insikt som genomsyrar hela Thompsons verk. Han försöker leva sig in i den tid han behandlar och få oss att förstå varför människor handlade på ett visst sätt. Och som historiker måste man ge sig tid att lyssna till det människo-”material” vars öden man söker teckna. I en välkänd passage skriver han:

Jag försöker rädda den fattige strumpmakaren, den ludditiska skördearbetaren, den ”gammalmodige” vävaren vid sin handvävstol, den ”utopiske” hantverkaren och till och med den vilseledde anhängaren till Joanna Southcott från eftervärldens enorma nedlåtenhet. Deras hantverk och traditioner må ha varit döende. Deras fiendlighet mot den nya industrialismen må ha varit tillbakablickande. Deras upproriska konspirationer må ha varit dumdristiga. Men de genomlevde dessa tider av akut social oro, och det har inte vi gjort. Deras strävanden var giltiga i deras egen erfarenhets termer . . .

I sitt historiska författarskap efter *The Making* har Thompson främst sysslat med engelskt 1700-tal. Det är också i denna roll vi finner honom i detta urval av texter. Han har också givit ut en bok som tar upp teman från detta århundrade: *Whigs and Hunters* (1975).

Englands 1700-tal är en period av snabb social, politisk och ekonomisk förändring. Även kultur- och människors föreställningar om lag och rätt förändras. I ”The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth century” försöker Thompson visa hur det nya och det gamla under detta århundrade kommer i konflikt med varandra: den ekonomiska liberalismens ”politiska ekonomi” konfronteras med sedvanerättsliga föreställningar om ”moralisk ekonomi”. I andra texter går han vidare för att försöka kartlägga den engelska underklassens traditionella föreställningar om lag och rätt som de bl.a. kommer till uttryck i klasskampen under 1700-talet. Tidigare har många historiker lite föraktfullt sett ned på den underklass som fanns rikligt företrädd i de förindustriella städerna — ”mobben” har den kallats. Deras kampformer har setts som outvecklade och primitiva och de har ansetts reagera ”blint” på ekonomiska stimuli som dåliga skördar, stigande priser etc. Men Thompson försöker nu visa att det i denna ”mobb” — också undersökt och diskuterad av andra socialhistoriker som Eric Hobsbawm och George Rudé — fanns mycket bestämda uppfattningar om lag och rätt, ofta grundade i sedvana. Han försöker också visa att dess kampformer inte alls behöver betraktas som ”primitiva”; de är istället anpassade till den situation och den tid som man befinner sig i.

I ”Patrician Society, Plebeian culture” och ”Eighteenth century society: class struggle without classes” diskuterar han de medel med vilka överklassen, ”patricierna”, under 1700-talet i England, kunde upprätthålla sitt maktmonopol. Visst skedde detta till dels genom våldsmakt, men Thompson betonar främst hur viktiga olika kulturella former var.

Det fanns uppenbarligen också en bestämd gräns för denna maktutövning. Och det var främst folkets, ”plebejernas”, kamp för demokratiska rättigheter och en lagstiftning på folklig grund som bestämde var denna gräns sattes. Att glömma bort detta (och här återför Thompson oss återigen till dagens politiska verklighet)

är ett självuppfyllande misstag som uppmuntrar oss att uppge kampen mot dåliga lagar och klassbundna procedurer, och att avvärja oss inför makten. Det innebär att kasta bort ett helt arv av kamp om lagen och inom lagens former, vars kontinuitet aldrig kan brytas utan att utsätta män och kvinnor för omedelbar fara.

3

Herbert Gutman är en av de mest betydande amerikanska socialhistorikerna av idag. Han är en av dem som reagerat mot en form av överspecialisering inom historieämnet som blivit allt vanligare och han ger ett exempel:

... socialhistorien lider av en mycket begränsande överspecialisering. Låt mig kort illustrera dessa faror med ”en Irlandsfödd katolsk textilarbeterska i Fall River, Massachusetts som var fackföreningsorganisatör och inblandad i strejkoroligheterna 1875”... Det uppsplittrade tillvägagångssättet i den nya socialhistorien skulle kunna dela upp denna individ i nio specialiserade delstudier:

1. Personen flyttade till Fall River — immigrationshistoria
2. Personen kom från Irland — emigrationshistoria
3. Personen var kvinna — kvinnohistoria
4. Personen var gift — familjehistoria
5. Personen bodde i Fall River — lokalhistoria
6. Personen arbetade på en textilfabrik — företagshistoria
7. Personen var katolik — religionshistoria eller kyrkohistoria
8. Personen var fackföreningsaktiv — arbetarrörelsens historia
9. Personen deltog i strejkoroligheter — massbeteendets historia

. . . Något kommer kanske ut av sådana specialiserade studier, men i dessa byter man ofta ut mening mot klassifikation och glömmar bort helheten som är väsentlig för förståelsen av mänskligt beteende.

Edward Thompson är utan tvivel en viktig inspirationskälla för en sådan reaktion mot överspecialisering, och särskilt *The Making* kan i långa stycken läsas som en polemik mot en historieforskning där helheten gått förlorad. I USA finns förutom Gutman också t.ex. Eugene Genovese som skrivit om sydstatsslaveriet utifrån samma utgångspunkter som Thompson, och i Sverige finns också vissa ansatser i denna riktning. Situationen i Storbritannien är något speciell eftersom där under hela efterkrigstiden funnits en livaktig marxistiskt färgad historietradition som tagit avstånd från en allt för långtgående specialisering. Thompson betonar också sin hemhörighet i denna tradition som också innefattar Christopher Hill, Eric Hobsbawm, Rodney Hilton m.fl. Går vi till Frankrike finner vi här den s.k. Annales-skolan (Ferdinand Braudel, Emmanuel Le Roy Ladurie m.fl.) som också istället för isoleringen i sitt eget fack valt att bygga broar mellan disciplinerna, också mellan humaniora och naturvetenskap.

Numera ställs ibland kravet på en "total historia". Det är naturligtvis omöjligt att helt uppfylla, men bl.a. Thompson har hävdad att historikern ändå måste eftersträva ett sådant mål. En historiker, menar han, är nämligen en person som försöker förklara förändringar och processer. Men för att kunna göra detta måste man ta utgångspunkten i människors och klassers totala livssituation. I den konkreta historien är det människorna själva som till syvende och sist avgör vad som skall bli (det historiska) resultatet av deras gemensamma strävanden. Och människor handlar och tar ställning inte bara mot bakgrund av "objektiva" fakta (ekonomins "stumma tvång"). I lika hög grad styrs de av föreställningar och förväntningar. I subjektet, människornas medvetande, smälter dessa båda sidor samman till erfarenhet och kunskap. Och till sist är det utifrån denna erfarenhet som de tar ställning.

I kravet på en "total historia" ligger ofta tanken på ett ökat samarbete mellan disciplinerna historia och antropologi. Särskilt socialantropologerna har ju sedan länge i sina studier av främmande kulturer, främst utomeuropeiska, sökt analysera samhällen som komplexa sociala, ekonomiska och kulturella totaliteter. En diskussion om ett ökat samarbete har förts under lång tid men har fått förnyad aktualitet under de senaste åren. Thompson själv använder ibland uttryck och begrepp från antropologi eller etnografi (t.ex. i "Tiden . . ." i detta urval). Han har också på det hela taget ställt sig positiv till ett sådant lånande. I ett sammanhang har han också nämnt att han vid skrivandet av *The Making* var obekant med det antropologiska och etnografiska materialet, och att en större användning av detta i hög grad skulle ha förbättrat framställningen. Samtidigt är han dock inte okritisk till lån av antropologins termer och typologier:

I någras ögon frammanar historikernas systematiska intrång i samhällsvetenskaperna en inseminations-scen där Clio ligger slö och utan passion (kanske med rullande ögon) medan antropologin eller sociologin stöter sin säd i hennes sköte. Men samarbetet mellan dessa partners måste bli mycket mer aktivt än så.

Resultatet får alltså inte bli att man använder kategorier och modeller utan att fundera över den historiska helhet där de skall fungera: "Det är på intet sätt självklart att studier av Nupe-religion och Nepals Sherpas tjänar som 'modeller' för förståelsen av begravningsriter i Essex på 1700-talet." Kategorierna måste anpassas till den specifika historiska miljön. Människor använder ju folklöre och kulturella uttryckssätt i ett socialt sammanhang. Därför kan man inte heller förstå innebörden i dessa uttryck om man inte analyserar dem historiskt, "dechiffrerar" dem historiskt. Kärnpunkten uttryckte han på ett ställe i uppsatsen "1700-talets engelska samhälle . . .":

Ta till exempel fallet med upploppen om äganderätten till liken efter de hängda i Tyburn . . . De oskrivna lagar som präglade dessa upplopp . . . kan inte förstås enbart utifrån föreställningar kring döden och hur man bör uppträda i dess närhet. De rymmer också klasssolidaritet och fientlighet mot grymma lagar och saluförandet av mänskliga värden. Inte heller är det, på 1700-talet, bara ett tabu som hotas. När det gäller att dissekera lik eller att hänga upp dem i kedjor, bröt eller exploaterade den ena klassen avsiktligt och som terrorhandling den andra klassens tabun.

4

I sitt klara ställningstagande för inte bara en total utan också en anti-deterministisk historieförskrivning kommer Thompson inte bara i konflikt med gängse samhällsvetenskaplig metodik utan också med — åtminstone i vissa tappningar — marxismen. Han är mycket kritisk mot en marxism som ser historien som en "naturprocess" med orubbliga lagar. Han är också skeptisk till den "ekonomistiska" tendens han menar finns i mycket av det som Marx skrev, t. ex. i *Das Kapital*.

Nej . . . vi tvingas instämma med sju generationers kritiker: Kapitalet är en jättelik motsägelse. Som politisk ekonomi kan den beslås med att införa externa kategorier. Dess lagar kan inte verifieras, och

dess förutsägelser var felaktiga. Som ”historia” eller ”sociologi” har den abstraherats till en ”modell” som har heuristiskt värde men som alltför underdånigt följer ohistoriska ekonomiska lagar.

Thompson gillar inte alls metaforen bas-överbyggnad som används av många marxister. Detta är bara den gamla dichotomin ”matter/mind” (kropp/själ) som återkommer i marxistisk förklädning, skriver han. Thompson menar att bas och överbyggnad egentligen bara är två sidor av samma sak, och att man i ett givet samhälle inte kan tala om ”en på förhand given dominans för ekonomin över idéer och handlingar utan snarare en grundläggande komplementaritet” (med Gregory McLennans ord). För historikern är motsatsparet bas-överbyggnad inte till minsta hjälp:

. . . det kan finnas en verklig mening i vilken en mans neuroser i sista hand bestäms av hans sexuella natur, som i sin tur i sista hand bestäms av hans manliga fortplantningsorgan. Men detta gör inte hans neuros mindre ”verklig”. Inte heller är det troligt att vi kan förstå den eller bota den med utdragen och noggrann granskning av hans penis.

Thompsons inställning till Marx är överhuvudtaget mycket komplicerad. Till att börja med underkänner han helt existensen av ”marxismen” som ett slutet teoretiskt och begreppsligt system eller som en ”vetenskap”: ”Det finns inte och kan inte finnas något sådant begränsat system.” *The Poverty of Theory* kan läsas som en öppen stridskrift mot sådana marxister — inte bara Althusser — som försöker ”sätta tillbaka Marx i marxismens fängelse”.

Det kan finnas anledning att titta lite närmare på Thompsons kritik i detta avseende. I sitt öppna brev till den polske filosofen och författaren Leszek Kolakowski från 1973 urskiljer han fyra olika förhållningssätt till Marx och marxismen. Han underkänner direkt de första tre: 1) marxismen som en färdig *doktrin*; ”komplett, internt konsistent och fullt realiserad i en särskild uppsättning skrivna texter”, 2) marxismen som *metod*, eftersom det leder till problemet att skilja mellan vad som hos Marx är metoder, premisser och slutsatser, samt 3) marxismen som ett arv, eftersom det ofta innebär en teoretisk opportunistisk där man inte går in i en dialog med sitt ”arv” utan hänvisar till att Marx ”nog i alla fall var en stor man och en betydande tänkare”. Alla dessa tre förhållningssätt leder till en okritisk inställning till Marx. Istället vill han förespråka ett fjärde förhållningssätt: marxismen som en *tradition*. Här innefattas just en dialog och en diskussion som i många stycken kanske utgår från Marx — ”en tradition i vilken man lärde sitt hantverk” men som samtidigt innebär att man är:

villig att granska varenda del av det marxistiska tänkandet noggrant — och använda varje kritiskt instrument som tycks vara legitimt (vare sig det gäller historiska fakta, undersökningar av den inre konsistensen eller de välgrundade invändningar som kommer från intellektuella opponenter) . . .

Thompson återkommer ofta till att ”marxismen” som ett slutet system leder till intellektuell bankrutt och politisk tragedi. ”Marxismen” var i första hand en uppfinning av Marx' efterföljare, men det finns också ett drag av systembyggare hos Marx själv. Det är inte till denne Marx vi skall återvända (i den mån vi överhuvudtaget skall återvända till honom), utan till den kritiskt sökande Marx; till en Marx som formulerade fruktbara — men ofullständiga — hypoteser om historiska förändringsprocesser. För dem som arbetar i denna tradition återstår av ”marxismen” bara detta: ”vi kan börja med dessa olika påståenden som hypoteser och sedan får vi se”.

5

Edward Thompson representerar alltså ett slags brytning med en idag förhärskande tendens inom socialhistorien som i allt högre grad betonar ämnesspecialisering, modelltänkande och kvantifiering — dvs. en samhällsvetenskaplig metod med positivistiska utgångspunkter. Men han gör det delvis utifrån en äldre socialhistorisk tradition som i Storbritannien representeras t.ex. av Sidney och Beatrice Webb, John och Barbara Hammond, R. H. Tawney och G. D. H. Cole.

Omkring sekelskiftet lade dessa forskare — och politiskt verksamma socialister (främst inom det moderata "Fabian Society") — grunden för brittisk socialhistoria. Thompson medger själv sitt stora beroende av paret Hammond. John och Barbara Hammond försökte i sina böcker, främst *The Village Labourer* (1911), *The Town Labourer* (1917) och *The Skilled Labourer* (1919), teckna den brittiska arbetarklassens formering och utveckling mot bakgrund av den snabba industriella omvandlingen under 1700- och 1800-talet. De bedrev själva fältstudier, gjorde intervjuer och samlade in material på ort och ställe. I allt vad de skrev fanns ett klart ställningstagande för de fattiga och förtryckta. Paret Hammond tillhörde också "pessimisterna" i den stora debatten om den industriella revolutionens effekter på levnadsstandard och levnadsnivå. Fortfarande är de kontroversiella. Hammonds liksom Webbs anklagas ofta för att vara tendentiösa och ovarsamma med fakta — vilket i och för sig tycks stämma (särskilt vad gäller paret Webb). De anklagas också för att sakna teoretiskt perspektiv. Deras krav på "total historia" får ofta utgöra ett exempel på denna "omedvetenhet".

Under 1950-talet skedde i Storbritannien en mer eller mindre medveten återknytning till denna tradition. Raymond Williams *Culture and Society* (1958), och *The Long Revolution* (1961), Richard Hoggarts *The Uses of Literacy* (1957), Eric Hobsbawms *Primitive Rebels* (1959) — och sedan Thompsons *The Making* är de viktigaste arbetena. En fokusering av intresset till olika kulturmönster inom den brittiska arbetarklassen — och förändringen av dessa — var gemensamt för denna nya riktning. Gemensamt var också intresset för den industriella omvandlingen och vad den innebar för arbetarklassen främst med avseende på kulturella attityder. Implicit i flera av dessa verk fanns också en kritisk inställning till kapitalismen. Hoggart, som i sin bok analyserade framväxten av en kommersiell "arbetarkultur" i Storbritannien på 1800-talet, menade t.ex. att den standardförbättring i materiella termer som den kapitalistiska utvecklingen inneburit köpts till priset av en utarmad kultur. Liknande synpunkter finns också på andra håll, inte minst hos Thompson. Betecknande för både Hoggart och Williams var också en påtagligt kritisk inställning till marxismen.

Beteckningen "kulturalism" har använts för den nyss beskrivna riktningen. En av dess skarpaste kritiker under senare år är den Richard Johnson som vi i inledningen träffade tillsammans med Thompson på podiet i St Pauls, Oxford. Enligt Johnson är Edward Thompson en typisk "kulturalist". "Avvikelsen" innefattar enligt Johnson, som talar utifrån en mera ortodox marxistisk plattform och som hyser viss sympati för Althusser, främst två punkter. För det första är "kulturalismen" anti-teoretisk. Hos Thompson yttrar sig detta i att han

hävdar att användningen av externt härledda begrepp och generaliseringar utifrån andra instanser, för att nu inte tala om deduktiva system härledda ur andra teoretiska satser, kan — och kanske måste — leda till att man tvingar in historiskt material i något slags förvrängande form som består av teoretikerns förutfattade meningar.

Enligt Johnson har "teorier" hos Thompson bara en mycket inskränkt betydelse som hypoteser, "informed guesses". Det finns alltså på det hela taget en "antiteoretisk tendens inom kulturalismen, en tendens att föredra 'erfarenhet' framför teori".

Johnsons andra invändning är att "kulturalismen" inte är tillräckligt materialistisk (i Marx' mening). Han tar här begreppet "klass" och den definition Thompson ger av detta begrepp som exempel. I Thompsons tappning blir klass enbart "ett kollektivt intersubjektivt samband" och vad som fattas är kopplingen — som hos Marx — till produktionsättet och ekonomin. "Kulturalisternas" betoning av att bas och överbyggnad egentligen är två sidor av samma sak döljer i själva verket att man låter överbyggnaden ta överhanden. På detta sätt reduceras klassförhållanden till kulturella attityder om auktoritet och underordning. Ekonomin finns

visserligen med, men

den presenterar sig genom kategorin ”erfarenhet”; ekonomiska relationer existerar i känslorna hos klassens medlemmar. Ekonomin som en uppsättning objektivt närvarande relationer uppträder bara i förtunnad form genom det kulturella, genom ”de inre erfarenheterna”.

Det har funnits anledning att låta Johnson tala relativt utförligt. Inte för att hans kritik är särskilt originell utan för att den är vanlig i efterdyningarna av *The Poverty of Theory*. Men eftersom detta är ett urval av Thompsons texter vore det oartigt att inte till sist låta honom svara på kritiken.

För egen del nekar nämligen Thompson helt till att vara ”kulturalist”. Och delvis har detta historiska orsaker. Thompson menar att han själv var — och fortfarande är mycket kritisk till det slags kulturalism som uttrycktes t. ex. i Raymond Williams *Culture and Society* eller Richard Hoggarts *The Uses of Literacy*. Redan 1961 hade han i polemik mot Williams skrivit:

Varje kulturteori måste innehålla idén om det dialektiska samspelet mellan kultur och något som inte är kultur . . . Detta är den aktiva processen, och på samma gång den process genom vilken människorna skapar sin egen historia — och på detta insisterar jag.

The Making skrevs i själva verket

inte bara under en period av polemik mot stalinism och positivistisk ekonomisk historia utan också under en medveten och öppen kritik av ”kulturalismen”.

Och sin egen uppfattning definierar han som ”materialistisk”:

... inom det sociala varat sker förändringar som ger upphov till förändrade erfarenheter. Och denna erfarenhet är bestämmande i den meningen att den utövar press på existerande socialt medvetande . . .

Thompson har också helt tillbakavisat påståendet att han av princip skulle vara teorifientlig. ”I varje ögonblick av vårt arbete behöver vi verkligen teori”, skriver han. Det han kritiserar i *The Poverty of Theory* är tanken att det finns teorier som helt på egen hand kan skapa sin egen verklighet. Teoretiska begrepp för att förstå förändring och kausalitet i historien är nödvändiga, men de måste verka i en dialog med den empiriska verkligheten. Och det är inte samma sak som ”teorifientlighet”:

Fakta finns där, inskrivna i de historiska källorna och med bestämda egenskaper. Detta innebär naturligtvis inte att fakta avslöjar sina meningar och relationer (dvs. historisk kunskap) av sig själva och oberoende av teoretiska procedurer.

I det långa loppet finns bara en tröst: diskussionen om historien, hur den har utvecklats och hur den skall beskrivas, kommer att fortsätta. Det finns också anledning tro att Thompson kommer att delta i den länge än. Och till sist: vem har ”rätt” eller ”fel” — ”marxisterna”, ”positivisterna”, ”Althusserianerna”, ”kulturalisterna” eller de ”omedvetna empirikerna” — blir det läsarnas sak att avgöra. Vid läsningen konfronteras de olika metodiska angreppssätten mot varandra och läsaren har möjlighet att värdera resultatet. Därvidlag kan det visa sig att ett metodiskt angreppssätt ger upphov till en mera rikhaltig och allsidig bild av det historiska förloppet än andra. Och ett sätt att skriva historia kan i högre grad än ett annat egga fantasin och känslan av att historia kan ha betydelse även för oss nu och här. Ty ligger det inte något i Anatole Frances ord:

Historien är ingen vetenskap, den är en konst där man aldrig kan lyckas annat än med hjälp av inbillning och fantasi.

Lars Magnusson